

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

علوم و فنون ادبی دهم
درس دوازدهم : جناس و انواع آن
به کوشش: فائزه موسی پور
دبیر ادبیات استان کرمان

جناس و انواع آن

به دو کلمه ی هم جنس و همسان «جناس» می گویند. این دو کلمه گاهی به جز معنا هیچ تفاوتی باهم ندارند و گاهی علاوه بر معنا، در یک واج (مصوت یا صامت) ناهمسان هستند.

ارزش جناس به موسیقی و آهنگی است که در کلام خلق می کند.

نکته : در یافتن جناس حتما باید شرط **اختلاف در معنا** رعایت شود.

جناس هم در **شعر** و هم در **نثر** به کار می رود.

جناس در یک نگاه کلی دو دسته است:
همسان و ناهمسان

جناس همسان (تام) :

یکسانی دو واژه در تلفظ ، با معنی متفاوت است.
ارزش موسیقایی جناس تام در سخن بسیار و بیشتر از انواع دیگر جناس است.

مثال ۱ : عشق شوری در نهاد ما نهاد

جان ما در بوته ی سودا نهاد

* در مصراع اول نهاد اولی به معنای وجود و سرشت است

اما نهاد دوم فعل و به معنای قرار دادن است.

مثال ۲ : برادر که در بند خویش است نه برادر ، نه خویش است.

*خویش اولی به معنای خود، و خویش دومی به معنای قوم و خویش است.

جناس ناهمسان (ناقص) :

سه نوع جناس ناهمسان داریم :

۱-جناس اختلافی

۲-جناس افزایشی

۳-جناس حرکتی

۱- جناس اختلافی :

ناهمسانی واژه ها در یک واج اول ، وسط یا آخر (به جز مصوت کوتاه)
مثال ۱ : تنگ است خانه ما را تنگ است ای برادر

بر جای ما بیگانه ننگ است ای برادر

تنگ و ننگ : تفاوت در حرف اول

مثال ۲ : دل من هست از این بازار ، بیزار

قسم خواهی به دادار و به دیدار

بازار و بیزار : تفاوت در حرف وسط / دادار و دیدار: تفاوت در حرف وسط

مثال ۳ : بوی جوی مولیان آید همی

یاد یار مهربان آید همی ← یاد و یار : تفاوت در حرف آخر

۲- جناس افزایشی:

ناهمسانی واژه ها در تعداد واج (به عبارت دیگر دو کلمه ی جناس علاوه بر اختلاف در معنا ، در تعداد حروف نیز متفاوت اند به طوری که یکی از کلمات جناس حرفی در اول، وسط یا آخر نسبت به کلمه های دیگر اضافه دارد.)

مثال ۱: وقت است تا برگ سفر بر باره بندیم

دل بر عبور از سدّ خار و خاره بندیم.

خار(به معنای خار و خاشاک) و خاره(به معنای سنگ خارا)

مثال ۲: گر مر او را این نظر بودی مدام

چون ندیدی زیر مشتی خاک، دام

مدام و دام : جناس افزایشی

۳- جناس حرکتی:

ناهمسانی واژه ها در مصوت های کوتاه (به عبارت دیگر دو کلمه ی جناس علاوه بر معنی، در حرکت (مصوت کوتاه) نیز باهم اختلاف دارند.)

مثال ۱: زد به دلم در آتشی ، عشق بتی که نام او
زُهره و آفتاب را زُهره به آب می کند.

زُهره و زُهره : جناس حرکتی

مثال ۲: ای مِهر تو در دل ها، وی مِهر تو بر لب ها
وی شور تو در سرها، وی سرّ تو در جان ها

مِهر و مِهر : جناس حرکتی

نکته: جناس میان دو واژه را زمانی جناس ناقص می خوانیم که اختلاف آن ها بیشتر از یک واج نباشد.

مثال: سَران و گِران ← جناس اختلافی نمی شود.

اشتقاق:

هم ریشه بودن واژه ها در حروف اصلی (ریشه) را «اشتقاق» گویند. این هم ریشگی و تکرار واج ها بر موسیقی سخن می افزاید.

مثال ۱: ز مشرق سر کوی، آفتاب طلعت تو
اگر طلوع کند طالع همایون است.

طلعت و طلوع و طالع

مثال ۲: علم عالم چو بر عالمیان معلوم گردد، عالم را منور
سازد.

نکته: اشتقاق هم در شعر و هم در نثر می آید.

نکته :

گاهی دو واژه که هم ریشه هستند، تنها در یک حرف باهم اختلاف دارند، در این حالت هم جناس دارند و هم اشتقاق. اما اگر اختلاف آن‌ها بیشتر از یک حرف باشد و با هم، هم ریشه باشند فقط اشتقاق خواهند داشت.

مثال ۱ : علم و عالم : اشتقاق و جناس افزایشی

مثال ۲ : جهل و مجرّمول : اشتقاق

پاسخ خود ارزیابی

سوال ۱:

-در دل، عطش عشق... خدایی و جدایی: جناس ناهمسان اختلافی
-بهرام که گور... گور در مصراع اول به معنی گورخر و در مصراع دوم به معنی قبر است: جناس تام

-بگفت از سور... سور و مور: جناس ناهمسان اختلافی

-در دل ندهم... مِهَر و مَهر : جناس ناهمسان حرکتی

-زد به دلم در آتشی... زُهره و زَهره : جناس ناهمسان حرکتی

-هر که گوید کلاغ... باز در مصراع اول به معنی پرنده ی شکاری و در

مصراع دوم به معنی گشاده است: جناس تام

-تا روانم هست... روان اولی به معنای روح و جان و روان دومی به معنای

جاری است: جناس تام

-غم خویش در زندگی... خویش دومی در مصراع اول به معنای
خویشاوند و در مصراع دوم به معنای خود است: جناس تام
-آسمان صاف و شب... آرام و رام : جناس ناهمسان افزایشی
-وه چه بیگانه... سلامی و کلامی : جناس ناهمسان اختلافی
-به مُلک جم مشو غره... دستان اولی در مصراع دوم به معنی دست ها
و دستان دومی در مصراع دوم لقب زال، پدر رستم است: جناس تام
-به جفایی و قفایی... جفا و قفا : جناس ناهمسان اختلافی
-مرا زمانه ز یارم... یار و دیار : جناس ناهمسان افزایشی
-ای دلیل دل گم گشته... اشتقاق دارد : دلیل و دلالت
-ای بسا شاعر... جناس ناهمسان افزایشی و اشتقاق : شاعر و شعر /
جناس و اشتقاق: نظم و ناظم
-گر تیغ برکشد... زخم و زند: اشتقاق / محبان و محبت : اشتقاق

سوال ۲:

مثال برای جناس همسان:

کار پاکان را قیاس از خود مگیر

گرچه ماند در نبشتن شیر و شیر

شیر: حیوان درنده / شیر: خوردنی (مشخص نیست شیر اولی به معنی حیوان درنده است یا بالعکس)

جناس ناهمسان اختلافی:

فرو آمد از دژ به کردار شیر

کمر برمیان، بادپایی به زیر

شیر و زیر

جناس ناهمسان افزایشی:

می نمود آن مرغ را هرگون شگفت

تا که باشد کاندر آید او به گفت

شگفت و گفت

جناس ناهمسان حرکتی:

ای مَهر تو در دل ها ، وی مَهر تو بر لب ها

وی شور تو در سر ها ، وی سرّ تو در جان ها

مَهر و مِهر

حق یارتان